

festations of «Trotskyist activity» were found, smuggling and financial transactions were evidence of his counter-revolutionary work.

A. Hepler's active participation in the Great Terror as well as his role in the falsification of criminal cases and torture were ignored during investigation in 1938–1939. It was only within the review of the criminal case in 1956–1960 that this topic was mentioned in the documents of the additional investigation.

Key words: political repressions, Trotskyism, Chekists, smuggling, NKVD, currency transactions.

УДК 94(477.63)«1932/1933»

*Наталія РОМАНЕЦЬ**

Режим «чорних дошок» у Дніпропетровській області

Мета дослідження полягає у висвітленні «чорнодощечного» режиму, запровадженого у Дніпропетровській області під час хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 р.: масштабів, застосованих репресивних заходів, пропагандистських акцій, їхнього впливу на виконання хлібозаготівлі та наслідків.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, усебічності. Для реалізації мети були застосовані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний методи. Опрацювання архівних документів здійснено завдяки методам джерелознавчого та герменевтичного аналізу.

Висновки. Колективні об'єднання та сільради Дніпропетровської області почали заносити на «чорну дошку» ще до ухвалення постанови політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., застосовуючи до них товарну блокаду. Після санкціонування «чорнодощечного» покарання республіканською владою, партійно-радянське керівництво Дніпропетровщини до початку грудня 1932 р. занесло на «чорну дошку» 228 колгоспів у 44 районах.

* *Романець Наталія Радомирівна* – доктор історичних наук, професор кафедри історії Криворізького державного педагогічного університету; romanets1@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>.

Спочатку «чорнодощечні» заходи застосовувалися до колгоспів з найнижчими показниками виконання хлібозаготівлі. Але наприкінці грудня 1932 р. обласна влада під тиском сталінського емісара П. Постишева змінила підхід до визначення об'єктів репресії. На «чорну дошку» почали заносити великі колгоспи із значними заготівельними планами, що складали вагому частину районного та обласного плану хлібозаготівлі.

До «чорнодощечних» сіл та колгоспів застосовували адміністративні репресії: товарну блокаду, штрафування селян-одноосібників у натуральній і грошовій формі, дострокове стягнення фінансової заборгованості з колгоспів. У «чорнодощечних» селах проводилася чистка колгоспів, партосередків від «контрреволюційних елементів». Репресивні заходи поєднувалися з пропагандистськими: вивішувалися дошки ганьби, плакати й гасла. Республіканські та обласні газети відряджали до них спеціальних кореспондентів для написання пропагандистських матеріалів.

Після офіційного завершення хлібозаготівельної кампанії 5 лютого 1933 р. у Дніпропетровській області на «чорній дошці» залишилося 128 колгоспів. Головним наслідком «чорнодощечного» режиму, запровадженого в селах Дніпропетровської області, стали масовий голод і велика смертність населення.

Ключові слова: репресії, «чорні дошки», колгоспи, Дніпропетровська область.

З-поміж репресивних заходів, застосованих більшовицьким керівництвом під час хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 рр., режим «чорних дошок», мабуть, найвідоміший і, як здається на перший погляд, найбільш досліджений. «Чорнодощечну» екзекуцію українського села висвітлили провідні вітчизняні і зарубіжні науковці, що займаються проблематикою Голодомору: В. Марочко¹, С. Кульчицький², І. Зеленін³, М. Івницький⁴. Українським інститутом національної пам'яті підготовлений «Перелік

¹ *Марочко В.* Голодомор 1932–1933 рр. – К., 2007. – С. 27–32.

² *Кульчицький С.В.* Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – С. 277–278.

³ *Зеленин І.Е.* Сталинская «революция сверху» после «великого перелома». 1930–1939: политика, осуществление, результаты. – М.: Наука, 2006. – С. 90.

⁴ *Ивницкий Н.А.* Голод 1932–1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. – М.: Собрание, 2009. – С. 157–159.

населених пунктів України, занесених на “чорну дошку” у 1932–1933 роках»⁵.

Своєрідним підсумком наукового доробку у цій царині стала монографія Г. Папакіна «“Чорні дошки”: антиселянські репресії (1932–1933)». Цінність праці полягає у спробі здійснити комплексний аналіз режиму «чорної дошки» в Україні, визначити його складові, зміст,

«місце у загальних репресіях комуністично-радянської влади, запроваджених у 1932–1933 рр. задля остаточної ліквідації селянства як класу, приборкання й упокорення сільського населення, розв’язання національного питання»⁶.

Дослідник порівняв застосування цього репресивного заходу у різних регіонах СРСР: Кубані, Поволжі, Казахстані. Г. Папакін вважає особливістю «чорнодощечних» методів боротьби з українським селянством їхню «комплексність (запроваджувалася водночас низка репресивних засобів) та спрямованість на створення нестерпних умов для мешканців українських сіл». У монографії оприлюднені узагальнені дані про застосування цього репресивного заходу в окремих областях України та республіці загалом⁷.

На цьому тлі, як не парадоксально, малодослідженим залишається регіональний аспект проблеми. У наукових розвідках, присвячених подіям Голодомору в окремих регіонах України, історики обов’язково згадують про «чорнодощечний» режим, але переважно обмежуються переліком колективних об’єднань і населених пунктів району, де він був запроваджений. Це стосується і вступних статей до обласних томів «Національної книги пам’яті жертв Голодомору». Побіжно ця проблематика висвітлювалася у працях автора статті, в яких характеризується репресивна складова хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 рр. у

⁵ Перелік населених пунктів України, занесених на «чорні дошки» у 1932–1933 рр. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1518.htm>.

⁶ Папакін Г. «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – С. 332.

⁷ Там само. – С. 336–337.

Дніпропетровській області⁸. Тому дане наукове дослідження покликане заповнити цю лакуну.

Метою статті є висвітлення «чорнодощечного» режиму, запровадженого у Дніпропетровській області під час хлібозаготівельної кампанії 1932/1933 рр.: масштабів, застосованих репресивних заходів, пропагандистських акцій, їхнього впливу на виконання хлібозаготівель, наслідків.

«Чорнодощечний» метод впливу на «саботажників хлібозаготівлі» був запроваджений постановою політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. Згідно ухвали більшовицького керівництва, колгоспи, що потрапляли на «чорну дошку», опинялися у своєрідній економічній блокаді – припинялася кооперативна, державна й колгоспна торгівля, а з крамниць вивозилися всі товари; з колгоспів, колгоспників й одноосібників примусово стягувалися всі раніше видані кредити та інші фінансові позики, водночас у колективних об'єднаннях проводилася чистка від «контрреволюційних елементів». Занесення колгоспів на «чорну дошку» здійснювалося за рішенням облвиконкомів, які зобов'язувалися негайно повідомляти про це ЦК КП(б)У⁹.

Попри те, що постанова ЦК КП(б)У й ідентична до неї за змістом інструкція РНК УСРР від 20 листопада 1932 р. дозволяли заносити на «чорну дошку» тільки окремі колгоспи, облвиконкоми застосували цей захід щодо сільрад, сіл, одноосібників і навіть цілих районів. РНК і наркомзем УСРР розцінювали такі дії обласного керівництва як перегини, але іншої думки дотримувалося партійне керівництво республіки, що ухвалою від 29 листопада 1932 р. фактично підтримало ініціативні облвиконкоми, санкціонувавши занесення на «чорну дошку» сіл і районів з попереднього дозволу ЦК КП(б)У¹⁰.

⁸ Романець Н.Р. Більшовицький терор проти селянства Придніпров'я (1920–1930-ті рр.). – Дніпропетровськ: Дніпропетровська обл. редкол. «Реабілітовані історією»; вид-во «Моноліт», 2015.– С. 96–97.

⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. / НАН України; Ін-т історії України; [упоряд. Р. Я. Пиріг]. – К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 392.

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 238, арк. 2.

Перші села і колгоспи Дніпропетровської області були занесені на «чорну дошку» ще до запровадження цього заходу на всеукраїнському рівні. 11 листопада 1932 р. у газеті «Зоря» була оприлюднена постанова президії Дніпропетровського облвиконкому про занесення на «чорну дошку» 32 колгоспів і 19 сільрад та запровадження щодо них товарної блокади: припинення завезення і продажу промтоварів, а також вивезення всього наявного краму, який «перекидали» до населених пунктів та колективних об'єднань, що «чесно і сумлінно виконують свої обов'язки перед державою з хлібоздавання»¹¹. У Велико-Токмацькому районі рішенням районних організацій «чорнодощечний» режим «із застосування промтоварної репресії» запроваджувався у семи колективних об'єднаннях 12 листопада 1932 р.¹²

Після санкціонування «чорнодощечного» покарання республіканською владою партійно-радянське керівництво Дніпропетровської області почало ухвалювати рішення, запроваджуючи цей режим у десятках колгоспів. Так, постановою президії Дніпропетровського облвиконкому від 25 листопада 1932 р. було занесено на «чорну дошку» 26 колгоспів: шість колгоспів у Солонянському районі, чотири – Орхівському, Нікопольському, Павлоградському, три – у Молочанському та Великолепетиському, один – у Томаківському та Царекостянтинівському¹³. Переважно це були колективні об'єднання районів, що найбільше відставали з виконанням хлібозаготівлі. Наприклад, Молочанський район виконав лише 36,4% річного плану, Солонянський – 35,9%, Великолепетиський – 29,7%.

¹¹ Про крамопостачання сіл у зв'язку з хлібозаготівлями. Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому // Зоря. – 1932. – 11 листопада.

¹² Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу: док. і мат. / Держ. ком. архівів України; Центр. держ. архів громад. об'єднань України / упоряд.: В. С. Лозицький (кер.) [та ін.]. – К.: Генеза, 2008. – С. 218.

¹³ Про записання колгоспів на чорну дошку. Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому від 25/XI 1932 р. // Зоря. – 1932. – 27 листопада.

Наступною постановою Дніпропетровського облвиконкому від 29 листопада 1932 р. «чорнодощечний» режим запроваджувався ще у 29 колгоспах області. Зокрема, покарали у Велико-Токмацькому районі – 5 колгоспів, Терпінянському, П'ятихатському районах і Кам'янській сільраді – 4¹⁴.

Якщо до колгоспів, занесених на «чорну дошку» 25 і 29 листопада 1932 р., застосовувалася уся система репресивних заходів, визначених постановою політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., то постанова президії Дніпропетровського облвиконкому від 20 грудня 1932 р. запроваджувала їх вибірково. Так, артiлі ім. Шевченка Селецької сільради та «Червоне поле» Старокодацької сільради Дніпропетровської міськради, «Зелений гай» Андріївської сільради і «Зелений лан» Адамівської сільради Божедарівського району передбачалося лише оштрафувати у «межах 15-ти місячного плану м'ясозаготівлі». Натомість у колгоспах «Декабрист» Дніпрянської сільради Великопетиського району, ім. Леніна Сергіївської сільради Софіївського району та «Рот-Фронт» Покровського району запроваджувалася вся система «чорнодощечних заходів»¹⁵.

«Чорнодощечний» режим застосовувався до колективних об'єднань або за пропозицією райвиконкомів, міськкомів, райкомів КП(б)У, або за ініціативою Дніпропетровського обкому та облвиконкому. Наприклад, на початку січня 1933 р. у Криворізькому районі на «чорній дошці» перебувало дев'ять колгоспів. При цьому ухвалою Криворізького міськкому КП(б)У із подальшим затвердженням облвиконкомом були занесені на «чорну дошку» сім колгоспів, ще у двох «чорнодощечний» режим був запроваджений Дніпропетровським облвиконкомом та обкомом КП(б)У за власною ініціативою¹⁶.

¹⁴ Про записання колгоспів на чорну дошку. Постанова президії Дніпропетровського обласного виконавчого комітету від 29-XI-32 р. // Зоря. – 1932. – 2 грудня.

¹⁵ Про записання на чорну дошку та застосування натурштрафів до колгоспів, які злісно зривають виконання плану хлібозаготівель. Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому з 20.XI.32 р. // Зоря. – 1932. – 21 грудня.

¹⁶ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 68.

Керівництво Дніпропетровщини контролювало занесення на «чорну дошку» у районах області. Так, 23 листопада 1932 р. президія Дніпропетровського облвиконкому скасувала не затверджені облвиконкомом постанови районних і міських виконавчих комітетів про занесення колгоспів на «чорну дошку»¹⁷.

Загалом у довідці заступника голови РНК УСРР О. Сербиченка від 26 листопада 1932 р. про кількість «чорнодощечних» колгоспів, підготовленій за даними облвиконкомів, згадується про 85 колективних господарств у Дніпропетровській області¹⁸. У двох документах, датованих 2 грудня 1932 р., довідці наркомзему УСРР та телеграмі секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У В. Строганова зазначалося, що «чорнодощечний» режим був застосований до 228 колгоспів у 44 районах Дніпропетровщини. Оскільки в області нараховувалось 3355 колективних господарств, це означає, що репресували кожне п'ятнадцяте господарство. В. Строганов зазначав, що районне керівництво пропонувало покарати у такий спосіб у 2,5 рази більше колгоспів – 543, або кожен шостий, але обком з цим не погодився¹⁹.

Зазначимо, що співробітникам Державного архіву Дніпропетровської області вдалося встановити 155 колективних господарств, занесених на «чорну дошку»²⁰.

Якщо рішеннями обласної влади на «чорну дошку» занесли десятки колективних господарств, то знімали з неї одиниці, оскільки основною умовою зняття були «серйозні зрушення у виконанні плану хлібозаготівлі». Наприклад, постановою президії Дніпропетровського облвиконкому від 30 листопада 1932 р. «чорнодощечний» режим було скасовано лише у двох колгоспах Василівського району: «Червоні борці» та ім. Шевчен-

¹⁷ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки): зб. док. / упоряд.: Є. Бородін, О. Касьянов, Н. Киструська [та ін.]. – Дніпропетровськ: Герда, 2008. – С. 148.

¹⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу. – С. 194.

¹⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 495, арк. 42.

²⁰ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки). – С. 351–360.

ка Балківської сільради²¹. Таку ж кількість артiлей зняли з обласної «чорної дошки» і 19 грудня: «Комуніст» і «4-й завершальний» Новопрзаського району²².

Варто сказати, що чотири «чорнодощечні» колгоспи Вищета-расівської сільради Томаківського району – «Перше травня», «Шевченко», «Сільський господар» та «Запорожець» – змогли повністю виконати річні хлібозаготівельні плани лише завдяки тому, що, за сприяння уповноваженого райвиконкому Абрамова, їм дозволили замінити пшеницю на кукурудзу. Спеціальний кореспондент газети «Зоря» Г. Лазурний кваліфікував це як «новий маневр» куркуля з метою «зірвати виконання плану з вирішальних культур»²³, оскільки замінити пшеницю на інші культури було суворо заборонено. Але Дніпропетровський облвиконком, мабуть, не знаючи про заміну, ухвалив 7 грудня 1932 р. постанову про зняття цих колгоспів з «чорної дошки»²⁴.

У процесі застосування «чорнодощечних» заходів обласна влада під тиском сталінського емісара П. Постишева змінила підхід до визначення об'єктів репресії: замість колективних господарств із найнижчими показниками виконання хлібозаготівлі на «чорну дошку» почали заносити великі колгоспи із значними заготівельними планами, які складали вагому частину районного та обласного плану хлібозаготівлі.

Однією із причин, що змусила партійне керівництво відкоригувати практику занесення на «чорну дошку», стала поїздка П. Постишева на Криворіжжя. Він особисто відвідав колгоспи ім. Ворошилова та «Червона Україна». Кремлівський емісар побачив, що це – бідняцькі колективні об'єднання, організовані

²¹ Про зняття колгоспів з чорної дошки. Постанова президії Дніпропетровського обласного виконавчого комітету з 30/XI 1932 р. // Зоря. – 1932. – 2 грудня.

²² Про зняття з чорної дошки артiлей «Комуніст», «4-й завершальний». Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому з 19–XII 1932 р. // Зоря. – 1932. – 21 грудня.

²³ Лазурний Г. Чотири запитання // Зоря. – 1932. – 18 грудня.

²⁴ Про зняття колгоспів з чорної дошки. Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому з 7–XII 1932 р. // Зоря. – 1932. – 8 грудня.

із переселенців, які переїхали із інших сіл Криворізького району. Лише у 1928–1929 рр. у цих колгоспах почали будувати господарські приміщення. У колгоспі ім. Ворошилова частина колгоспників ще жили у землянках²⁵.

Тому у доповідній записці до Й. Сталіна від 4 січня 1933 р. П. Постишев фактично визнав недоцільність занесення колективних об'єднань на «чорну дошку», «виходячи суто із статистичних показників виконання цими колгоспами плану»²⁶. Кремлівський емісар зазначав, що застосування «чорнодощечних» заходів до бідняцьких колгоспів призводило виключно до їхнього «розгрому», не забезпечуючи виконання хлібозаготівлі. Щодо занесення на «чорну дошку» колективних об'єднань «Червона Україна» та ім. Ворошилова Криворізького району, то П. Постишев вже звично пояснив цей прорахунок умисними діями «куркулів» і «петлюрівців», які, використовуючи некомпетентність районного керівництва, «підсовували нашим дурням такі колгоспи»²⁷.

Г. Папакін припустився помилкового твердження, що «навіть у випадках, коли кремлівські емісари (Л. Каганович, П. Постишев) визнавали недоцільним або помилковим застосування репресій проти певних сіл/колгоспів, вони не наважувалися скасувати відповідні рішення обкомів чи райкомів КП(б)У. Невідомо про жодний випадок відміни в області ухвал районної влади із застосуванням режиму “чорної дошки”, хоча це було явним порушенням установленого порядку»²⁸.

Пояснити це можна тим, що досліднику не вдалося виявити відповідні архівні документи. У випадку з колгоспами «Червона Україна» та ім. Ворошилова Криворізького району рішення

²⁵ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 68.

²⁶ Докладная записка секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постышева И. В. Сталину «О ходе хлебозаготовок по Днепропетровской области». 04.01.1933. – Режим доступу: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1025495>.

²⁷ Письмо секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постышева И. В. Сталину о хлебозаготовках в Днепропетровской области. 28.12.1932. – Режим доступу: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1025124>.

²⁸ Папакін Г. «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933). – С. 211.

було скасоване. 31 грудня 1932 р. бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У за участі П. Постишева та С. Косіора ухвалило постанову, що санкціонувала зняття з «чорної дошки» цих колективних господарств «як неправильно занесених». Обласну контрольну комісію зобов'язали покарати криворізьких партійців, «які подали ці колгоспи для занесення на “чорну дошку”»²⁹.

Наступного дня після ухвалення цієї постанови Криворізький міськом КП(б)У запропонував першому секретарю Дніпропетровського обкому КП(б)У В. Строганову зняти з «чорної дошки» ще два переселенські колгоспи: «Червона поляна» Явдотіївської сільради та «Труд і культура» Свердловської сільради. Він також звернув увагу на недоцільність застосування «чорнодощечного режиму» до колгоспу «Комунар» Новоукраїнської сільради, де залишилося 12 селянських господарств – самі жінки, діти, старі, оскільки всі працездатні чоловіки виїхали на виробництво³⁰.

Через зміну підходу при визначенні об'єктів «чорнодощечної» репресії 23 грудня 1932 р. бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У ухвалило рішення, де вимагалось виокремити «40–50 колгоспів із серйозним планом хлібозаготівлі, найвідсталіших, які саботують хлібоздачу державі, розбазарили і розкрали хліб». У рішенні особливо наголошувалося на необхідності «дійсно серйозного застосування всіх репресій» до цих колгоспів, «у першу чергу, стягнення всіх дострокових платежів: сільгосподатку, м'ясозаготівлі, страховки і старої заборгованості»³¹. Під час стягнення грошової заборгованості передбачалося застосувати принцип колективної відповідальності: її мали розподілити між всіма господарствами колгоспників, щоб негайно вилучити всю наявну сільськогосподарську продукцію та фінансові ресурси. Передусім, планувалося занести на «чорну дошку» колгоспи Генічеського, Криворізького, Магдалинівського та Апостолівського районів, які у постанові бюро Дніпропет-

²⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 9, арк. 87.

³⁰ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 69.

³¹ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки). – С. 149.

ровського обкому КП(б)У визначалися як найвідсталіші, але і найважливіші для забезпечення виконання хлібозаготівлі³².

Крім колективних господарств, де «чорнодощечний» режим запроваджувався рішеннями обласної влади, два села Дніпропетровської області – Вербки Павлоградського і Гаврилівка Межівського районів – були занесені на «всеукраїнську чорну дошку» постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р.³³ Можна погодитися з Г. Папакіним, який стверджував, що

«об'єкти у Дніпропетровській області, очевидно, обирали за кількісними показниками. Так, с. Вербки було старим козацьким поселенням, згодом казенною слободою з досить великим населенням і розвиненою економікою»³⁴.

У 1925 р. у селі нараховувалося 1084 господарств, які володіли 12,6 тис. десятин землі. Про заможність села свідчить той факт, що у селі працювали олійниця, паровий млин, 14 вітряків. Під час колективізації у с. Вербки організували три колгоспи: «Зірка», ім. Фрунзе, «Друга п'ятирічка», кожен із яких обробляв близько 3 тис. га орної землі³⁵. На момент занесення на «чорну дошку» Вербська сільрада виконала хлібозаготівельний план лише на 29%, а її колгоспи «Пам'ять Леніна» – на 27%, «Зірка» – на 29%³⁶.

Великим селом було і с. Гаврилівка, у минулому також козацьке поселення, державна військова слобода, волосний центр, в якому було 1217 селянських господарств. У довідці ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 26 грудня 1932 р. зазначалося, що до колективізації це село було «куркульсько-середняцьким», тобто заможним. У с. Гаврилівка організували два колгоспи, які

³² Постановление бюро Днепропетровского обкома КП(б)У «О хлебозаготовках в Геническом, Криворожском, Магдалиновском и Апостоловском районах». 23.12.1932. – Режим доступу: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1025089>.

³³ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. – С. 449.

³⁴ Папакін Г. «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933). – С. 163.

³⁵ История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Днепропетровская область / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) [и др]. – К.: Гл. ред. Укр. сов. энцикл. АН УССР, 1977. – С. 611.

³⁶ Злісні саботажники хлібозаготівель // Зоря. – 1932. – 8 грудня.

об'єднали 908 господарств (80%), інші продовжували вести індивідуальне господарство³⁷.

Ще однією причиною застосування «чорнодощечних» заходів до с. Гаврилівка було те, що мешканці села брали активну участь у селянському повстанському русі: воювали у загонах Н. Махно, відтак більшовики вважали село «неблагонадійним». У документах і газетних публікаціях майже всіх «вичищених із колгоспу» та репресованих селян Гаврилівки характеризували як «махновців», незалежно від їхньої реальної участі в махновських загонах. Наприклад, у статті «Балаканина, метушня і ... потурання саботажникам», надрукованій у газеті «Зоря» 15 грудня 1932 р., «відомими бандитами-махновцями» назвали рахівника артілі «10-річчя Жовтня» Костюка і члена колгоспу «Зоря комунізму» Сидоренка. Також зазначалося, що колгоспник Іван Жук не лише «був у банді Махна», а в його хаті тривалий час розташовувався махновський штаб³⁸.

Повстанським минулим пояснювало місцеве партійно-радянське керівництво і спротив гаврилівців під час хлібозаготівельної кампанії. Приміром, твердоздавець Мефодій Делягін під час вилучення у нього хліба побив представника сільради. Бригадир Пилип Леоненко «закликав колгоспників повернути підводи з хлібом», який «везли для продажу державі, погрожуючи їм і представникам влади розправою». Член правління колгоспу Присяжний навмисно затримував намолочений хліб³⁹.

Після занесення сіл на «чорну дошку» до них відряджали спеціальних уповноважених. Наприклад, до с. Гаврилівка були направлені бригади райпарткому та обкому у складі шести та восьми співробітників відповідно⁴⁰. У с. Вербки у січні 1933 р. працювало 42 «уповноважених-масовиків» і спеціальний уповноважений по одноосібному сектору⁴¹.

³⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 73.

³⁸ Лойко, Літовченко, Саранча. Балаканина, метушня і ... потурання саботажникам // Зоря. – 1932. – 15 грудня.

³⁹ Там само.

⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 73.

⁴¹ Саранча А. Почин Бондаренка не закріпили // Зоря. – 1933. – 12 січня.

Заготівельні бригади у складі «ударників і сількорів» направляли до «чорнодощечних» сіл і сусідні передові колгоспи. Зокрема, с. Слов'янка Межівського району відрядило до Гаврилівки бригаду чисельністю 8 осіб, с. Володимирівка – 10 осіб⁴².

Варто зауважити, що у «чорнодощечних» селах представники районної та обласної влади працювали на заготівлі хліба ще до запровадження «чорнодощечного» режиму. Уповноважені намагалися жорстокими каральними заходами вилучити у селян збіжжя, але це не завжди вдавалося. Так, Павлоградський райком КП(б)У відрядив до с. Вербки 14 уповноважених, але це не вплинуло на перебіг заготівлі, оскільки збіжжя у селі не було. Під час перебування у селі вони «сиділи в канцеляріях», займаючись тим, що «накачували керівництво села, артіль та звичайних селян». Іноді хвилин на п'ять уповноважені заглядали до бригад. Крім того, через день вони їздили до районного центру, мабуть, за новими розпорядженнями або для узгодження дій. На момент занесення с. Вербки на «чорну дошку» ці представники райкому вже втекли із села⁴³.

Необхідність відрядження республіканською та обласною владою нових уповноважених до «чорнодощечних» сіл ще один сталінський емісар Л. Каганович пояснював тим, що «багато уповноважених швидко заражуються місницькими настроями», «зживаються з місцевими працівниками і їх покривають», стають місцевими патріотами, які захищають селян від ЦК. Щоб уникнути цього, він рекомендував частіше їх змінювати⁴⁴.

Першим репресивним заходом, який застосовувався у «чорнодощечних» селах та колгоспах, була товарна блокада. Прикладом, до с. Гаврилівка промтовари припинили завозити вже 9 грудня 1932 р., тобто на третій день після занесення села на «чорну дошку». Весь крам вартістю 6979 крб. вивезли із споживчого товариства наступного дня – 10 грудня. Крім того, через тиждень, 17–18 грудня, сільрада організувала бригади і розста-

⁴² Саранча. Чесні колгоспники й трудящі одноосібники вимагають від Гаврилівки виконати плян // Зоря. – 1932. – 16 грудня.

⁴³ Злісні саботажники хлібозаготівель // Зоря. – 1932. – 8 грудня.

⁴⁴ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. – С. 499, 500.

вила пости, які «повинні були боротися з таємною торгівлею на базарі»⁴⁵.

Іншим напрямом адміністративної репресії стало штрафування селян-одноосібників. Наприклад, у с. Вербки до 25 грудня 1932 р. оштрафували 8 куркульських господарств і 4 середняцьких. При цьому розміри штрафів, накладених на середняцькі господарства – 1700 крб., перевищували суми штрафів, установлені для куркульських господарств – 400 крб. Розміри штрафів були для селян явно «непідійомними», що доводять суми стягнень. Так, у с. Вербки вдалося отримати від оштрафованих лише 9600 крб. із 69 тис. штрафної суми⁴⁶.

У разі несплати штрафу вилучали майно боржника, яке продавали з торгів. Основними покупцями були заготівельники, голови сільрад, колгоспів, члени правлінь або їхні родичі, сільські активісти, які скуповували коштовні речі за безцінь. Приміром, у с. Вербки

«майно куркулів на покриття штрафів було продане по твердих цінах місцевим сільським робітникам»⁴⁷.

Відтак застосування штрафів проти «саботажників хлібозаготівлі», по суті, зумовило нову хвилю розкуркулення.

Крім грошових, використовувалися і натуральні штрафи. Так, станом на 26 листопада 1932 р. до 17 «чорнодощечних» колгоспів області із 85 були застосовані м'ясні штрафи⁴⁸.

Ще одним заходом фінансового впливу на «чорнодощечні» колгоспи було дострокове стягнення заборгованості. Приміром, 30 листопада 1932 р. Бердянський райвиконком ухвалив рішення протягом десяти діб стягнути 50% заборгованості з семи колгоспів, і ще для такої ж кількості колективних об'єднань термін стягнення був зменшений до 5 діб, а сума стягнень визначена у 100% заборгованості⁴⁹.

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 74.

⁴⁶ Там само, спр. 6352, арк. 23.

⁴⁷ Там само, арк. 23.

⁴⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу. – С.194.

⁴⁹ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. – С. 425.

У «чорнодощечних» селах проводилась чистка колгоспів, партосередків, вилучення «за лінією ДПУ контрреволюційних елементів». Наприклад, у с. Гаврилівка співробітники ДПУ заарештували 27 селян: трьох членів правління колгоспу, чотирьох бригадирів, вісім рядових колгоспників, двох комірників, одного члена сільської робітничо-селянської інспекції, заступника голови сільради, сімох одноосібників⁵⁰. Також чекістами була сфабрикована кримінальна справа про «масове розкрадання кукурудзи» та «розтаскування хліба з-під молотарки» в артілі «Зоря комунізму». До кримінальної відповідальності притягнули 10 селян на чолі з головою колгоспу. 31 грудня 1932 р. виїзною сесією облсуду у с. Гаврилівка одного обвинуваченого засудили до розстрілу, трьох – до 10 років, решту – до інших заходів покарання⁵¹. У с. Вербки до 25 грудня 1932 р. «по лінії ДПУ пройшло 10 справ»⁵².

У «чорнодощечних» селах безперервно працювали судово-слідчі бригади – у с. Вербки виїзна сесія нарсуду до кінця грудня 1932 р. розглянула 22 справи про нездавання і розкрадання хліба. До 12 січня 1933 р. у цьому селі відбулося одинадцять судових процесів, на яких було розглянуто 44 справи. Під час одного з них, 9 січня 1933 р., нарсуддя Рублевський засудив трьох мешканців села за таємний помел зерна ручним млином та крадіжки збіжжя у колгоспі: Юхима Писанку – до 8 років позбавлення волі, Феодосія Синчука – до двох років, Якова Щербака – до 5 років ув'язнення з висилкою на такий же термін за межі України⁵³.

Судово-слідча бригада притягнула до кримінальної відповідальності і все партійно-радянське та колгоспне керівництво с. Вербки: голову сільради Базая, його заступника Ткаченко, голову ревкомісії Зоренко, секретаря партосередку Зеленського, голову артілі Білоконя – всього 14 посадовців. Місцевих можновладців звинуватили не лише у «куркульському саботажі

⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 75.

⁵¹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 485, арк. 81.

⁵² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6352, арк. 22.

⁵³ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 36, арк. 47.

хлібозаготівлі», але й у зловживанні посадовим становищем: розбазарюванні колгоспного майна, привласненні вилучених куркульських речей, звільненні за хабарі від контрактації або доведення зменшеного плану, самопостачанні – брали у колгоспі безкоштовно продукти, овчини, смушки⁵⁴.

Після ухвалення вироку суддя був зобов'язаний популяризувати його серед колгоспників, розкривши його зв'язок із причинами невиконання хлібозаготівлі. Тому після показових судових процесів у «чорнодощечних» селах проводили загальні збори колгоспників та одноосібників, сподіваючись, що налякані публічною розпратою селяни почнуть здавати прихований хліб. Але представники влади були змушені визнати, що очікуваних результатів не досягли. Як повідомляв Криворізький міськком КП(б)У, на колгоспних зборах «виступів було багато, але нічого конкретного в цих виступах не зазначено»⁵⁵.

За відсутність масово-роз'яснювальної роботи суддів карали. Так, судді Пшеничному за «зрив популяризації роботи суду по проведених процесах у селі Вербки, що відстає по хлібозаготівлям», оголосили сувору догану⁵⁶.

Працівників прокуратури і суду, які працювали у «чорнодощечних» селах, карали і за «бюрократизм, тяганину», «застосування не досить твердої репресії» у хлібозаготівельних справах. Наприклад, за незадовільну роботу у с. Гаврилівка та Межівському районі було звільнено з роботи прокурора Шалю. Показово, що ще на початку грудня 1932 р. цей прокурор оскаржив десятки вироків селян, засуджених за крадіжки колгоспного збіжжя, вважаючи їх занадто м'якими. Тепер вже самого Шалю було визнано «куркулем», який, працюючи прокурором, потурав іншим «куркулям». Проти нього також порушили кримінальну справу. «За правоопортуністичний ухил у хлібних справах по Межівському району» зняли з роботи та засудили нарсуддю Волошина⁵⁷.

⁵⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 485, арк. 41.

⁵⁵ Там само, спр. 195, арк. 60.

⁵⁶ Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 36, арк. 44.

⁵⁷ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 485, арк. 81, 82.

Керівництво колгоспів, занесених на «чорну дошку», репресували, звинувачуючи в опорі хлібозаготівлі, розбазарюванні та приховуванні зерна. При цьому у матеріалах кримінальних справ зазначалося, що втрати зерна нібито «допускалися навмисно, аби не вивезти хліб державі». До управлінського апарату колгоспів застосовувалися суворі покарання: від 6–10 років позбавлення волі у виправному таборі до розстрілу. Наприклад, у «чорнодощечній» артілі «Держжинець» Кам'янської міськради голову артілі П. Омельченка, завгоспа А. Омельченка, рахівника О. Краснокутського засудили до розстрілу, ще п'ятьох посадовців – до позбавлення волі на 6–10 років. У колгоспі «Авангард» Молочанського району репресували бригадира Я. Фішера, вагаря П. Мана і рільника А. Коппа. Їх звинуватили у тому, що під час обмолоту вони «залишали велику кількість зерна» і не зібрали 50% кукурудзи. За цю «шкідницьку» та «куркульсько-розкладницьку роботу», внаслідок якої колгосп виконав план хлібозаготівлі лише на 16% і був занесений на «чорну дошку», облсуд засудив Я. Фішера до розстрілу, П. Мана – до позбавлення волі на 10 років, А. Коппа – на три роки. Невеликий термін ув'язнення останнього пояснюється тим, що за соціальним становищем його зарахували до бідняків, у той час як інших двох визнали куркулями, а у Я. Фішера знайшли додаткову провину: він нібито перебував у «банді білих» та «самоохороні»⁵⁸.

Рядових колгоспників та селян-одноосібників «чорнодощечних» сіл переважно репресували за звинуваченнями у контрреволюційній агітації, крадіжках, приховуванні хліба та таємному обмолоті зерна. Так, причиною притягнення до кримінальної відповідальності мешканця с. Гаврилівки Межівського району Миколи Лаврова стало те, що він, перебуваючи на підпитку, на вулиці серед натовпу селян заявив:

«Комуністи нас бажають задушити, хліб забирають для себе, а ми будемо працювати, а їсти не дадуть. Нам потрібно організуватися разом і не виходити на роботу, нехай тоді комуністи самі працюють. Я на роботу не ходжу і не піду працювати на дармоїдів».

⁵⁸ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 485, арк. 65.

За цей виступ, а також за пропозицію «зтягнути молотьбу для того, щоб більше часу їсти хліб», 17 лютого 1933 р. Особливою нарадою при Колегії ДПУ УСРР М. Лаврова було засуджено до вислання до Північного краю терміном на три роки⁵⁹.

Ще однією формою покарання населення «чорнодощечних» сіл стала депортація селянських господарств. 29 грудня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення депортувати за межі Дніпропетровщини 700 господарств із 20–25 сіл і 700 осіб «злісних елементів і куркулів (без сімей)»⁶⁰. Постанова Дніпропетровського облвиконкому від 5 січня 1933 р. визначила 27 сіл і кількість господарств, які мали вислати. Наприклад, із сіл Гаврилівка Межівського району і Вербки Павлоградського району планували депортувати по 30 господарств із кожного. Депортовані родини звинувачували в

«активному злісному протидіянні виконанню державного плану хлібозаготівлі, розкраданні та псуванні колгоспного хліба, злісному порушенні постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р.»⁶¹.

Депортацію переважно проводили із сіл з «чорнодощечними» колгоспами. Так, із Шестірнянської, Лозоватської, Софієво-Гейківської, Терноватської, Новокурської, Андріївської та Запорізької сільрад Криворізького району вислали 40 голів селянських родин, із с. Широке – 50 господарств⁶². Зазначимо, що колгоспи ім. Чубаря Широківської сільради, «Червоний маяк» і «Жовтень» Андріївської, «2-й вирішальний» Новокурської та «Перше травня» Шестірнянської були занесені на «чорну дошку».

Божедарівський райком КП(б)У також повідомляв, що депортація «куркулів-одинаків та антирадянського елементу» в основному здійснювалася «з колгоспів, занесених на «чорну дошку» постановою обкому КП(б)У»⁶³.

⁵⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-6478, оп. 2, спр. 5821, арк. 11, 11 зв., 16.

⁶⁰ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. – С. 529.

⁶¹ Постанова Дніпропетровського обласного виконавчого комітету рад. 5 січня 1933 р. // Зоря. – 1933. – 6 січня.

⁶² Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 58.

⁶³ Там само, спр. 734, арк. 12.

Показово, що серед висланих із с. Широкого Криворізького району селянських господарств було 16 родин колгоспників і більше половини депортованих – 23 родини – за соціальним становищем влада визнала середняцькими. Це дало привід мешканцям с. Широкого стверджувати, що ця депортація стала закономірним продовженням політики розкуркулення. Приміром, середняк Чернявський заявив:

«Тепер хай біднота поміркує, що вислали куркулів, а зараз почали висилати бідноту»⁶⁴.

До «чорнодощечних» колгоспів застосовували і додаткові каральні заходи, не передбачені постановою ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. Так, постановою президії Дніпропетровського облвиконкому та обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 р. «чорнодощечний режим» запроваджувався у 42 колективних господарствах області⁶⁵. Серед них були колгоспи «Комінтерн» і «Червоне козацтво» Апостолівського району, реалізацію репресивних заходів у яких контролював особисто П. Постишев. За його участі бюро Апостолівського райкому КП(б)У ухвалило 28 грудня 1932 р. додаткові методи впливу на ці колгоспи. За змістом вони дуже нагадують практику заручництва, яку російські більшовики широко застосовували у боротьбі із селянським повстанством у першій половині 1920-х рр. Передусім, постанова вимагала від райуповноваженого ДПУ Кучмістого надати повну інформацію про «куркулів», які нібито змогли пролізти до цих колгоспів: скільки у них майна (худоби, посіву на присадибній ділянці), чи займають керівні посади, хто їхні родичі і на яких посадах працюють в колгоспі. Із змісту постанови зрозуміло, що виявляли не лише «куркулів», але і «підкуркульників».

Після складення списків «класово-ворожих елементів» у п'яти-десяти селянських господарств мали конфіскувати худобу і ще у одного-двох – все майно. Про репресивні заходи, за-

⁶⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 60.

⁶⁵ Про занесення на чорну дошку колгоспів, які злісно саботують хлібозаготівлі. Постанова президії Дніпропетровського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У з 23-ХІІ 1932 р. // Зоря. – 1932. – 24 грудня.

стосовані до «першої категорії саботажників», повідомляли колгоспникам.

Якщо приклад розкуркуленого сусіда не змушував селян здати збіжжя і у заготівлі не відбувалося зрушень, постанова вимагала перейти до репресування «другої категорії саботажників ледарів, рвачів».

Перед застосуванням каральних заходів уповноважені повинні були поділити членів «чорнодощечних» колгоспів на «чесних трудівників, відданих радянській владі, і саботажників, підкуркульників»⁶⁶. Зрозуміло, що відсутність визначених критеріїв, за якими колгоспників зараховували до першої чи другої групи, дозволяла уповноваженим репресувати будь-якого члена колективного об'єднання.

У листі до Й. Сталіна від 28 грудня 1932 р. П. Постишев вихвалявся тим, що

«в Апостолівському районі у колгоспі “Червоне козацтво”, стукнувши по “саботажницькій голові” шляхом продажу за борги корів, які перебували в особистому користуванні колгоспників-саботажників (у п'ятнадцяти дворів), ми за один день відкрили сто ям, в яких знайшли 100 пудів хліба. До цього за всю кампанію хлібозаготівлі не було викрито жодної ями»⁶⁷.

Таким чином, можна зробити висновок, що до ухвалення постанови Апостолівським райкомом ця репресія вже була апробована на мешканцях «чорнодощечних» сіл.

Частина уповноважених та місцевих керівників вважали, що якщо село занесено на «чорну дошку», то воно перебуває «поза законом». Тому ці представники місцевого партійно-радянського апарату санкціонували проведення масових обшуків, арештів, чисток колгоспів, що супроводжувалися виключенням із колективних об'єднань десятків членів, навіть найкращих колгоспників і «фундаторів артільей». Наприклад, у «чорнодо-

⁶⁶ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки). – С. 154.

⁶⁷ Письмо секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постышева И. В. Сталину о хлебозаготовках в Днепропетровской области. 28.12.1932. – Режим доступу: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1025124>.

щечному» с. Тернівка Павлоградського району під керівництвом уповноваженого райкому КП(б)У Костянтинова, секретаря партосередку Фоменка та голови сільради було організовано три бригади заготівельників. Вони заарештували 53 селянина, яких протримали три дні під вартою. Серед заарештованих були 12 бригадирів і багато сумлінних колгоспників, які заробили від 400 до 1000 трудоднів. Арешти супроводжувалися поголовними обшуками та вилученням майна: забирали корів, речі хатнього вжитку, навіть миски і ложки. Така поведінка скидалася на відверте мародерство. Крім цього, у п'яти колгоспах села упродовж доби провели масштабну чистку. Лише із колгоспу «Червоний Жовтень» виключили 94 колгоспника. Організатори чистки не переймалися дотриманням закону. Зокрема на загальних зборах, що ухвалювали це рішення, із 613 працездатних колгоспників були присутні лише 63⁶⁸.

В окремих «чорнодощечних» селах місцеве керівництво організовувало масові обшуки селян виключно для того, щоб, з одного боку, продемонструвати обласній та районній владі свою заповзятість у боротьбі за хліб, а, з іншого, наочно продемонструвати, що у мешканців села збіжжя вже немає, а відтак виконати хлібозаготівельний план неможливо. Приміром, голова сільради села Зелений Гай Васильківського району Червоний після проведення тотального трусу колгоспників заявив:

«Зробили, мовляв, обшук, переконалися, що хліба немає, що ж будеш далі діяти, коли не вродило»⁶⁹.

Проте застосування надзвичайних заходів не принесло владі бажаних результатів. За повідомленням першого секретаря Дніпропетровського обкому В. Строганова, серед 228 колгоспів, занесених на «чорну дошку», за шосту п'ятиденку листопада «план повністю виконали лише два колгоспи Василівського району»⁷⁰. Неefективність «чорних дошок» визнавав і Л. Кага-

⁶⁸ Куліш. Очищення колгоспів від ворожого елемента по Тернівському // Зоря. – 1932. – 15 грудня.

⁶⁹ Васильченко. Замість масової роботи – адміністрування // Зоря. – 1932. – 15 грудня.

⁷⁰ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 495, арк. 42.

нович, зазначаючи, що ці репресивні заходи «не доводять до кінця», а «тому результатів від них майже немає»⁷¹.

Небажаним для влади наслідком масового застосування репресій у «чорнодощечних» селах була і соціальна апатія. Скажімо, під час чистки кооперативного, державного апаратів та колгоспів у с. Гаврилівка на зборах були присутні не більше 20–30 колгоспників, які реагували на рішення комісії «суцільною мовчанкою»⁷². Ігнорували збори не лише рядові колгоспники, але й сільські комуністи та комсомольці. У засіданнях Гаврилівської сільради під час чистки артілі «10-річчя Жовтня» брали участь лише три партійці із 40 членів партосередку і два комсомольці із 50⁷³. «Досить апатично» реагували мешканці села і на депортацію селянських господарств, про що повідомляв Криворізький міськком КП(б)У⁷⁴.

Репресивна чистка управлінського апарату колгоспів, сільрад, партосередків у «чорнодощечних» колгоспах та селах призвела до виникнення кадрової проблеми. Іноді доходило до абсурдних ситуацій, коли «вочищених» керівників призначали на інші посади. Наприклад, голову колгоспу «Пам'ять Леніна» с. Вербки Маловика, якого звільнили з роботи і засудили до трьох років умовно, завідувач організаційно-інструкторським відділом Павлоградського райкому КП(б)У Хотінський запропонував призначити керівником іншого колективного господарства⁷⁵.

Репресивні заходи у «чорнодощечних» селах поєднувалися з пропагандистськими: випускалися стіннівки, вивішувалися «дошки ганьби й почесті», «плакати й гасла», що висвітлювали заходи по боротьбі за виконання хлібозаготівлі. «Чорна дошка» із назвами сіл Вербки та Гаврилівка публікувалася у кожному номері обласної газети «Зоря» з моменту їхнього занесення.

⁷¹ Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат. – С. 495.

⁷² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 74, 75.

⁷³ *Матвійчук М., Шнайдрок В., Лойко С.* Негайно виправити помилку // Зоря. – 1933. – 2 січня.

⁷⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 195, арк. 59.

⁷⁵ *Куліш.* Винен насамперед районний провід // Зоря. – 1932. – 14 грудня.

Нові колективні господарства, репресовані обласною владою, додалися до них 26 грудня 1932 р. Загальна «чорна дошка» з назвами 42–45 колгоспів, занесених обласною владою, і 2-х сіл – Вербки та Гаврилівка регулярно друкувалася на шпальтах газети «Зоря» упродовж січня та на початку лютого 1933 р.

До сіл, занесених на «чорну дошку», республіканські та обласні газети відряджали спеціальних кореспондентів або цілі бригади журналістів, які висвітлювали процес репресивної чистки колгоспів, партосередків, сільрад, виконання ними хлібозаготівельних планів. Наприклад, у с. Гаврилівка працювала бригада газет «Вісті» та «Зоря» у складі трьох кореспондентів. Про рівень професіоналізму цих «журналістів» свідчать пропагандистські штампи, які вони широко використовували. Так, всіх селян, виключених із колгоспу «10-річчя Жовтня» с. Гаврилівки, вони називали виключно «запеклими ворогами трудящих», «куркулями», «колишніми махновцями»:

«Ось Лисенкова Химка – куркулька, яка в минулому мала тісний зв'язок з бандитами-махновцями», «Ось куркуль Колота Панас – колишній махновець, що люто катував гаврилівську бідноту, колов голками п'ятки, підпалював їх свічками тощо»⁷⁶.

Проте всіх досвідчених пропагандистів газетної бригади перевершив спеціальний кореспондент «Зорі» Куліш, який звинуватив в агітації проти хлібозаготівлі у с. Вербки німого селянина:

«Є тут німий. Ніде не працює, а живе краденим з колгоспу зерном. Основна його професія – агітація проти хлібозаготівлі. Так, так. Жестикуляцією він агітує, і його прекрасно розуміють. Розуміють та регочуться. Регочеться комуніст Маловик, регочеться секретар партосередку Зеленський»⁷⁷.

Із пропагандистською метою в обласній газеті «Зоря» публікувалися звернення колгоспників передових колективних господарств Дніпропетровської області до селян сіл Вербки та Гаврилівка із закличками «очистити свої лави від класових ворогів – куркулів та їхніх поплічників», «негайно й цілком виконати

⁷⁶ Матвійчук М., Шнайдрок В., Лойко С. Негайно виправити помилку // Зоря. – 1933. – 2 січня.

⁷⁷ Куліш. Винен насамперед районний провід // Зоря. – 1932. – 14 грудня.

хлібозаготівельні плани» і таким чином «зняти свої села з ганебної чорної дошки». Наприклад, у номері від 18 грудня 1932 р. було оприлюднено звернення колгоспників артiлі «Комуна степу» Генічеського району, яка виконала річний хлібозаготівельний план на 102% ще 15 серпня 1932 р.⁷⁸

Друкувалися у «Зорі» і звернення мешканців «чорнодощечних» сіл, які спромоглися виконати заготівельні плани. Одне із них – одноосібника с. Вербки Афанасія Бондаренка – за змістом нагадує донос. Він перелічив односельців, які нібито мають «повну змогу виконати свій хлібоплан», але займаються саботажем. А. Бондаренко розповів про захований хліб цих «саботажників»:

«А ви, Топчій Михайло, не виконали ще й половини свого хлібоплану, говорите, що нічим виконувати. Так обмолотить же і ті дві копиці жита, що й досі стоять у вашому дворі необмолоченими»⁷⁹.

У цієї пропагандистської історії було продовження. 12 січня 1933 р. спеціальний кореспондент газети «Зоря» Саранча повідомив, що нібито А. Бондаренко підтримали інші одноосібники, а тому завдяки його виклику десята сотня «цілком виконала хлібоплан» і «взяла на буксир відсталу сусідню дев'яту сотню». Проте у цій же статті зазначалося, що у с. Вербки із 162 одноосібників хлібозаготівельний план виконали лише 30 господарств, тобто насправді звернення А. Бондаренка до суттєвих зрушень у хлібозаготівлі не призвело⁸⁰.

5 лютого 1933 р., тобто в день офіційного завершення хлібозаготівельної кампанії в Україні, Дніпропетровський облвиконком та обком КП(б)У ухвалили постанову про зняття з «чорної дошки» 22 колгоспів, залишивши на ній 128 колективних господарств. Постанова встановлювала додаткову умову для скасування «чорнодощечного» режиму у цих колгоспах: формування посівних фондів. Заготовлене збіжжя тепер мали розподіляти наступним чином: 70% засипати до посівних фондів,

⁷⁸ Вербівці та гаврилівці! Беріть приклад з нас! // Зоря. – 1932. – 18 грудня.

⁷⁹ Приймайте виклик одноосібника Бондаренка // Там само.

⁸⁰ Саранча А. Почин Бондаренка не закріпили // Зоря. – 1933. – 12 січня.

30% – здавати на заготівлю. Із «чорнодощечних» колгоспів відкликали уповноважених, оскільки ті «не впоралися з покладеними на них завданнями». Замість них обком та облвиконком відряджали нових представників⁸¹.

Таким чином, незважаючи на проголошене постановою ЦК ВКП(б) припинення хлібозаготівель в Україні, у «чорнодощечних» колгоспах вони тривали. У голодуючих селян продовжувалося вилучення останнього збіжжя, майна, фінансових ресурсів.

Наостанок зазначимо, що на початку заготівельної кампанії у Дніпропетровській області з пропагандистською метою практикувалося занесення на «червону дошку» колгоспів, які виконали хлібозаготівельні плани. Наприклад, 8 вересня 1932 р. у газеті «Зоря» під заголовком «Червона дошка» було вміщено повідомлення про Мошоринську та Васинську сільради Ново-празького району, що виконали річний заготівельний план на 101,5% і 102,6% відповідно⁸². 15 вересня 1932 р. на шпальтах «Зорі» знову з'являється рубрика «Червона дошка», де були опубліковані назви 21 колгоспу і двох сільрад, які закінчили виконання річного плану хлібозаготівлі⁸³. У номері «Зорі» від 23 вересня 1932 р. на «червону дошку» занесли шість колгоспів Долинського району⁸⁴. Зрозуміло, що занесення на «червону дошку» відрізнялося від «чорнодощечного режиму», оскільки не передбачало застосування жодних заходів, а було суто пропагандистською акцією.

Критичним наслідком застосування «чорнодощечного» режиму була блокада пересування мешканців сіл. Свідок подій П. І. Проценко описав, що відбувалося у с. Вербки після занесення на «чорну дошку»:

«Магазини були спорожнілі, на полицках нічого не було, крім інвентаря: вил, сап, кіс і т. п. Жителям цих сіл не дозволялося

⁸¹ Постанова облвиконкому та обкому КП(б)У з 5 лютого 1933 р. // Зоря. – 1933. – 6 лютого.

⁸² Кублова, Білянська, Корнєєв, Київський. Річний план хлібозаготівлі виконано // Зоря. – 1932. – 8 вересня.

⁸³ Червона дошка // Зоря. – 1932. – 15 вересня.

⁸⁴ Червона дошка // Зоря. – 1932. – 23 вересня.

їздити в інші села і в м. Павлоград за продуктами. Села були оточені військами, але люди таємно почали тікати до м. Павлограда, і інколи їм вдавалося купити хоч крихітку хліба. Якщо ж хоч когось було зловлено, то зараз же каралося»⁸⁵.

Ще один очевидець із с. Вербки В. Шумко згадував:

«[...] Ми жили близько міста Павлограду, то люди старалися тікати. Але місто було оточене, село оточене – не випускали. Не випускали ні в село, ні з села. А то, значить, “чорна дошка”. Такий стовб і напис “Бойкот”. І не тільки тут, а в місто підеш за п’ять кілометрів – місто Павлоград – якщо з Вербок, то нічого не продають, мусиш показати папірець, звідки ти. Нічого!»⁸⁶.

Стан блокади і тотальне вилучення продовольства прирікали мешканців «чорнодощечних» сіл на голодну смерть. Архівні документи свідчать про масовий голод і велику смертність населення у занесених на «чорну дошку» селах Дніпропетровщини. Наприклад, у фондах Дніпропетровського облздороввідділу зберіглися декілька списків хворих і померлих від голоду мешканців с. Вербки, підготовлені інспектором охорони здоров’я Павлоградського району Щегловим. У першому списку – за період з 20 лютого по 1 березня 1933 р. – зазначені прізвища та імена 21 мешканця села, віком від 4-х до 70-ти років, які представляють всі соціальні групи: колгоспники, одноосібники, робітники. При цьому у списку зазначається кількість членів їхніх сімей – всього 118 осіб, яких також можна вважати голодуючими. Важливо, що зазначається і кількість членів сімей померлих від голоду – 11 осіб, зокрема, вже були повністю вимерлі родини⁸⁷.

У двох списках за наступну десятиденку – з 1 по 10 березня 1933 р. – зафіксовані прізвища 32 голодуючих мешканців с. Вербки (в першому – 12, другому – 20). У всіх голодуючих

⁸⁵ Пам’ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 рр. Свідчення: у 2-х кн. Кн. 2 / упоряд.: О. Веселова, О. Нікілев; відп. ред. В. Смолій. – К.: ВД «КАЛИТА», 2009.– С. 695.

⁸⁶ Великий голод в Україні 1932–1933 рр.: у IV т. Т. II. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 270.

⁸⁷ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2240, оп. 1, спр. 81, арк. 12.

встановлений один діагноз – «безбілкові набряки». Якщо додати членів їхніх родин, то кількість голодуючих зростає до 151 особи⁸⁸.

В останньому списку, який вдалося виявити, за наступну декаду зазначені прізвища ще 21 мешканця с. Вербки, у родин яких нараховувалося 115 осіб⁸⁹.

Варто зазначити, що прізвища виснажених та пухлих від голоду мешканців с. Вербки зустрічаються і в списках хворих Павлоградської районної лікарні. Наприклад, у відомостях за період з 20 лютого по 5 березня 1933 р. зазначені прізвища двох селян⁹⁰.

Таким чином, аналіз навіть цих неповних даних дозволяє зробити висновок про масове голодування мешканців с. Вербки, що призвело до зростання смертності. Якщо вже у лютому 1933 р. вимирали цілі селянські родини, то можна уявити масштаби смертності у квітні–червні, коли у селян вичерпалися всі продовольчі ресурси, а виснажені від голоду колгоспники та одноосібники були змушені працювати на посівній кампанії. Зокрема, про зростання смертності серед дітей у с. Вербки повідомляв 30 квітня 1933 р. секретар Павлоградського райкому КП(б)У Баннік⁹¹.

Про масову смертність у с. Вербки свідчать також очевидці тих подій, яким вдалося вижити під час голодного лихоліття. Приміром, Я. Г. Бузоверя згадував, що

«у Голодоморі 1932–1933 рр. загинуло дуже багато людей нашого села, залишилася третя частина його населення. Виживали тільки ті люди, які були здатні працювати»⁹².

В. Шумко пригадав, що із семитисячного населення с. Вербки померло 3 тисячі – «майже половина»⁹³.

⁸⁸ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2240, оп. 1, спр. 81, арк. 22, 23.

⁸⁹ Там само, арк. 25.

⁹⁰ Там само, арк. 11.

⁹¹ Голодомор 1932–1933 років. в Україні: злочин влади – трагедія народу. – С. 391.

⁹² Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 рр. Свідчення: у 2 кн. Кн. 1. – С. 188.

⁹³ Великий голод в Україні 1932–1933 років. Т. II. – С. 269.

За документами Божедарівського райкому КП(б)У можна частково реконструювати наслідки застосування «чорнодощечного режиму» у колгоспі «Зелений лан» Адамівської сільради. Станом на 11 березня 1933 р. співробітники ДПУ у цій сільраді виявили 15 родин, пухлих від голоду. Голодні колгоспники відмовлялися виходити на роботу, вимагаючи видачі хліба:

«Й так ходимо пухлі від буряків, працювати не будемо, доки не дадуть хоча б маленьку частину хліба»⁹⁴.

Про важке становище «чорнодощечних» колгоспів «Жовтень» і «Комбайн» писав у листі до Й. Сталіна від 17 березня 1933 р. секретар Сталіндорфського райкому КП(б)У Кіпер, зазначаючи, що упродовж останніх чотирьох місяців чисельність колгоспників у цих колективних господарствах зменшилася на 50%. У колгоспі «Жовтень» 11 селян померли від голоду, 12 – настільки опухли, що не могли підвестися. У колгоспі «Комбайн» пухлих від голоду було 28 осіб. Хоча на той момент до цих колгоспів вже не застосовувалися репресивні заходи, вони продовжували залишатися на «чорній дошці»⁹⁵. Тому «Кіпер ініціював зняття названих колгоспів з “чорної дошки”»⁹⁶.

Г. Папакін також звернув увагу, що

«усі 14 районів Дніпропетровської області (Якимівський, Апостолівський, Великолепетиський, Високопільський, Генічеський, Кам'янський, Мелітопольський, Межівський, Нижньосирогізький, Нововасилівський, Павлоградський, П'ятихатський та Софіївський), щодо яких за документами ДПУ УСРР на початку березня 1933 р. констатовано “найбільш важкий стан”, наявні серед 48 районів/міськрад, населені пункти яких були занесені на “чорну дошку”. За офіційною інформацією ДПУ, там голодувало 5315 осіб., а померло від голоду – 1564 особи»⁹⁷.

Підсумовуючи, зазначимо, що колективні господарства та сільради Дніпропетровської області почали заносити на «чорну

⁹⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 734, арк. 35, 41.

⁹⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу. – С. 362.

⁹⁶ Папакін Г. «Чорні дошки»: антиселянські репресії (1932–1933). – С. 211.

⁹⁷ Там само. – С. 205.

дошку» ще до ухвалення постанови політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., застосовуючи до них товарну блокаду. Після санкціонування «чорнодощечного» покарання республіканською владою партійно-радянське керівництво Дніпропетровщини до початку грудня 1932 р. занесло на «чорну дошку» 228 колгоспів у 44 районах.

Спочатку «чорнодощечні» заходи застосовувалися до колгоспів з найнижчими показниками виконання хлібозаготівлі. Але наприкінці грудня 1932 р. обласна влада під тиском сталінського емісара П. Постишева змінила підхід до визначення об'єктів репресії: на «чорну дошку» почали заносити великі колгоспи із значними заготівельними планами, які склали вагомую частину районного та обласного плану хлібозаготівлі.

Крім колективних господарств, де «чорнодощечний» режим запроваджувався рішеннями обласної влади, два села Дніпропетровської області – Вербки Павлоградського і Гаврилівка Межівського районів – були занесені на «всеукраїнську чорну дошку» постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р.

До «чорнодощечних» сіл та колгоспів застосовували адміністративні репресії: товарну блокаду, штрафування селян-одноосібників у натуральній і грошовій формі, дострокове стягнення фінансової заборгованості з колгоспів. У «чорнодощечних» селах проводилася чистка колгоспів, партосередків, вилучення співробітниками ДПУ УСРР «контрреволюційних елементів», а також здійснювалася депортація селянських господарств.

Репресії у «чорнодощечних» селах поєднувалися з агітаційно-пропагандистськими заходами: випускалися стіннівки, вивішувалися «дошки ганьби», плакати й гасла. Республіканські та обласні газети відряджали до них спеціальних кореспондентів, які висвітлювали процес репресивної чистки колгоспів, партосередків, сільрад, виконання ними хлібозаготівельних планів.

Після офіційного завершення хлібозаготівельної кампанії 5 лютого 1933 р. у Дніпропетровській області на «чорній дошці» залишилось 128 колективних господарств, де продовжувалося вилучення збіжжя у голодуючих селян. Головним наслідком «чорнодощечного» режиму, запровадженого у селах Дніпро-

петровської області, стали масовий голод і велика смертність населення.

REFERENCES

1. Borodin, Ye., Kasianov, O., Kystruska N. (Ed.) (2008). *Rozkurkulennia, kolektyvizatsiia, Holodomor na Dnipropetrovshchyni (1929–1933 roky): Zb. dokumentiv*. Dnipropetrovsk: Gerda [in Ukrainian].
2. Kul'chyts'kyj, S.V. (2008). *Holodomor 1932–1933 rr. iak henotsyd: trudnoschi usvidomlennia*. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
3. Lozyts'kyj, V.S. (Ed.) (2008). *Holodomor 1932– 1933 rokiv v Ukraini: zlochyn vlady–trahediia narodu: dokumenty i materialy*. Kyiv: Henezza [in Ukrainian].
4. Marochko, V. (2007). *Holodomor 1932–1933 rr.* Kyiv [in Ukrainian].
5. Mejs, D. (Ed.) (2008). *Velykyj holod v Ukraini 1932–1933 rokiv: u IV t. T. II. Svidchennia ochevydystiv dlia Komisii Konhresu USA*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia» [in Ukrainian].
6. Papakin, H. (2013). «*Chorni doshky*»: *antyselians'ki represii (1932–1933)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Pyrig, R. (Ed.) (2007). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: Dokumenty i matererialy*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
8. Romanets', N.R. (2015). *Bil'shovyts'kyj teror proty selianstva Prydniprovia (1920–1930-ti rr.)*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovs'ka oblasna redkolehiia po pidhotovtsi j vydanniu tematychnoi serii knyh «Reabilitovani istoriieiu»; vyd-vo «Monolit» [in Ukrainian].
9. Tron'ko, P.T. (Ed.) (1977). *Ystoryia horodov y sel Ukraynskoj SSR: V 26 t. Dnepropetrovskaia oblast'*. Kyiv: Hl. red. Ukr. sov. entsykl. AN USSR [in Ukrainian].
10. Veselova, O., Nikiliev, O. (Ed.) (2009). *Pam'iat' narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia. U 2-kh knyhakh. Knyha persha*. Kyiv: VD «KALYTA» [in Ukrainian].
11. Veselova, O., Nikiliev, O. (Ed.) (2009). *Pam'iat' narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia. U 2-kh knyhakh. Knyha druha*. Kyiv: VD «KALYTA» [in Ukrainian].
12. Yvnytskyj, N.A. (2009). *Holod 1932–1933 hodov v SSSR: Ukrayna, Kazakhstan, Severnyj Kavkaz, Povolzh'e, Tsentral'no-Chernozemnaia oblast', Zapadnaia Sybyr', Ural*. – Moskva: Sobranie [in Russian].
13. Zelenin, I.E. (2006). *Stalinskaya «revolyuciya sverhu» posle «velikogo pereloma». 1930–1939: politika osushchestvleniya, rezul'taty*. Moskva: Nauka [in Russian].

Romanets N. The system of «blacklisting» in Dnipropetrovsk region

The purpose of the article is to highlight the system of «blacklisting» in Dnipropetrovsk region during the period of the grain procurement campaign in 1932/33: the scale, repressive measures, propaganda campaigns, their impact on the implementation of grain procurement and the consequences.

The methodology of research is based on the principles of historicism, scientificity and comprehensiveness. Comparative-historical, problem-chronological and historical-genetic methods were used to achieve the goal of this research. The hermeneutic method was important to analyze archival documents.

Conclusions. Collective farms (kolkhozes) and villages of Dnipropetrovsk region had been listed to so-called the «black board» (chorna doshka) even before the resolution of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U on November 18, 1932, was adopted. Trade blockade was undertaken to the rural settlements of this region. When the «blacklisting» as a punishment was sanctioned by the republican authorities, the party-Soviet leadership of Dnipropetrovsk region listed 228 collective farms of 44 districts to the «black board» at the beginning of December 1932.

Initially, the blacklist system was applied to collective farms which rates of grain procurement were the lowest. However, at the end of December 1932, the regional authorities, pressured by Stalin's emissary P. Postyshev, changed their approach to defining the objects of repression. The large collective farms that had to fulfill the largest part of the district and regional grain procurement plan were listed to the «black board» too.

Administrative repressions applied to the blacklisted villages and collective farms. These farms were cut off from trade and had their monetary loans and grain advances called in; individual farmers had to pay a monetary fine and food was confiscated as a «penalty». At the same time the purges of the party cells as well as the collective farms took place in the blacklisted villages. These repressive measures were combined with propaganda ones. The «black boards» were installed at entrances to the settlements and special correspondents of republican and regional newspapers were sent there to write the reportages.

After the grain procurement campaign was ended officially on February 5, 1933, 128 collective farms were still listed to the «black boards» in Dnipropetrovsk region. The main consequences of «blacklisting» system in the villages of Dnipropetrovsk region were mass starvation and higher mortality rates.

Key words: repressions, blacklisting, «black boards» (chorna doshka), collective farms, Dnipropetrovsk region.